

Особливості становлення гендерної демократії в Україні

Ольга Венгер,

асистент кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

Українське суспільство все більше усвідомлює небезпеку такої давньої проблеми, як гендерна нерівність. Автор статті розглядає актуальні питання гендерної політики держави, аналізує основні причини та передумови гендерного дисбалансу в суспільстві, зокрема у сфері прийняття рішень. Пропонуються деякі методи впровадження гендерної паритетної демократії, що може стати одним з чинників формування в Україні суспільства сталого розвитку.

Демократизація суспільства неможлива без врахування гендерної проблематики. Адже громадянське суспільство – це, перш за все, суспільство з однаковими можливостями для самовизначення і самореалізації всіх його членів, як чоловіків, так і жінок. Відтак формування і функціонування в Україні гендерної демократії є неодмінною умовою творення громадянського суспільства й демократичної держави, важливим чинником формування суспільних відносин партнерства на основі паритетності [1].

Значний вклад у дослідження проблеми гендеру і гендерної політики зробили такі вчені, як, зокрема, М. Богачевська-Хом'як, Н. Грицяк, Д. Ісламова, Р. Хоф, Дж. Елштайн, Л. Кобилянська, Т. Мельник, Т. Бендас, М. Пірен, К. Левченко, О. Скар, О. Ярош.

Гендерний дисбаланс в українському суспільстві значною мірою зумовлений певними стереотипами, які стають на заваді повноцінної самореалізації представників обох статей.

Мета статті: аналіз усталених гендерних стереотипів, визначення ролі держави у впровадженні політики гендерної рівності як одного з основних пріоритетів розвитку демократичного українського суспільства.

Гендер, на відміну від статі, стосується не суто біологічних чи фізіологічних властивостей, притаманних чоловікам і жінкам — це

соціально сформовані риси, властивості „жіночості” (фемінність) та „чоловічності” (маскулінність). Гендер є соціально-рольовим статусом, який визначає соціальні можливості жінок і чоловіків в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці [2]. Гендер конструюється суспільством: це ролі й обов’язки чоловіків і жінок, які суспільство приписує „справжньому” чоловікові і „справжній” жінці. Треба мати на увазі, що ці ролі й обов’язки змінюються з часом. Вони залежать від особливостей культури та соціально-економічних відносин певної країни.

Гендерна свідомість індивідів конструюється шляхом поширення і підтримання певних соціальних і культурних стереотипів, норм і приписів. Саме соціокультурні норми, а не біологічна стать, визначають моделі поведінки, професії, психологічні якості чоловіків і жінок. Ці норми встановлюються за допомогою соціально-політичних і культурних механізмів. Відповідаючи у своїх діях очікуванням, пов’язаним з їх гендерним статусом, індивіди на мікрорівні підтримують (конструюють) гендерні відмінності й вибудовують на їх основі системи панування, системи влади [3].

Важливу роль у моделюванні умов життя відіграє держава та соціально-політичні інститути, які інституціонально впливають на збереження і відтворення того чи іншого статусу. Саме держава і суспільство, керуючись традиціями та історією свого розвитку, визначають гендерні стереотипи, які домінують в соціумі в ту чи іншу епоху.

Деякі дослідники цієї проблеми виокремили три основні групи гендерних стереотипів [4]. До першої вони відносять стереотипи „маскулінності” – „фемінності”. Маскулінність і фемінність складаються з психологічних характеристик, які історично сформувалися в культурах певних соціумів. Маскулінності притаманні активно-творчі характеристики (агресивність, активність, домінантність, незалежність, самовпевненість, логічне мислення), а фемінності – характеристики експресивні (залежність, несміливість, сентиментальність, низька самооцінка, турботливість). Все це не може не впливати на поведінку людей в громадському і політичному житті суспільства. Друга група гендерних стереотипів — уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками. Для жінок найважливішою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Чоловікам приписуються активна участь у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за забезпечення сім’ї. Найбільш значущими для них вважаються саме професійні ролі.

Існують певні стереотипи й щодо специфіки праці. Вважається, що жіноча праця має виконавчий характер, вона має бути частиною експресивної сфери діяльності. Для чоловіків бажана творча й керівна робота, їхня праця є ніби частиною інструментальної сфери діяльності. Маскулізм та маскулінізація виправдовують і забезпечують домінування „чоловічого” принципу в сучасних суспільствах попри те, що в конституціях

багатьох країн проголошується рівність чоловіків і жінок. Маскулінна культура заохочує розвиток таких якостей, як енергійність, прагнення влади, домінування раціонального над емоціональним, агресивність. Фемінізм же виникає як протиставлення маскулінній культурі. Він розвиває ідеологію і практику формування нової свідомості, зорієнтованої не на агресію і протистояння, а на співпрацю, що унеможливлення пригнічення особистості.

Як зазначає Дж. Батлер, суспільство є гендерно структурованим. Особливість гендерних стереотипів полягає в тому, що вони глибоко й надовго проникають у свідомість людини, а тому їх не тільки важко подолати, але й виявити та усвідомити. Вони негативно впливають на самореалізацію чоловіків і жінок, заважають розвитку індивідуальності. Подолання їх дасть можливість розширити як жінкам, так і чоловікам вибір варіантів самореалізації. А для цього, перш за все, необхідно визнати існування таких стереотипів.

На думку О. Ярош, гендерний підхід означає визнання того, що об'єктивно існування статей та їх соціальних функцій в сучасному суспільстві визначається їх різними біосоціальними можливостями. А це потребує їх врахування при виробленні, прийнятті та реалізації економічних, політичних, соціальних, культурних стратегій, які впливають на відносини чоловіків і жінок [5].

У зв'язку з тим, що в суспільстві існує домінування маскулінного способу життя (а отже й відтворення відповідних норм у політичній, економічній та інших сферах), то актуальною є проблема створення раціональних відносин партнерства між чоловіками й жінками, а також розподілу відповідальності, який би унеможливив порушення рівноправності в різних сферах життя, у тому числі й у сфері прийняття політичних рішень.

Однією з умов функціонування демократичного суспільства та ознакою правової держави є гендерна рівність. Це означає, що чоловіки й жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав, однакові можливості робити вклад у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток суспільства.

Дослідники гендерних проблем наголошують на тому, що саме держава відповідає за впровадження ідеї гендерної паритетності в сучасних умовах. Саме вона має ухвалювати програми розвитку, спрямовані на досягнення гендерного балансу. Для цього необхідно виробити державну гендерну політику, яка має відповідати сучасним соціально-економічним та політичним реаліям.

На думку Н. Грицяк, „державна гендерна політика – це такі дії органів державної влади з вирішення суспільних проблем, які найбільш оптимально сприяють реалізації інтересів жінок і чоловіків, вирішення проблем забезпечення гендерної рівності в суспільстві, а саме: 1) однакового суспільного статусу жінок і чоловіків; 2) однакових умов реалізації прав

людини як жінкам так і чоловікам; 3) однакової можливості використання соціальних та економічних ресурсів для жінок і чоловіків; 4) однакових можливостей для жінок і чоловіків робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток; 5) однакового права для жінок і чоловіків мати однакоvu користь від результатів їх діяльності” [6].

М. Малишева пропонує три основні шляхи формування гендерної політики: перший – найвищими посадовими особами; другий – створенням диференційованих умов найму і використання робочої сили на ринку праці; третій – у сім’ї, яка відтворює гендерні стереотипи за традиційними соціальними ролями в суспільстві [7].

В українському законодавстві визначено основні норми гендерної демократії. Так, Конституція України закріплює принцип рівності прав жінок і чоловіків, який забезпечується наданням жінкам однакових з чоловіками можливостей в суспільному, політичному і культурному житті, у здобутті освіти та професійній підготовці, в праці та винагороді за неї. Передбачаються також спеціальні заходи, які дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством тощо. Окрім того, держава зобов’язується забезпечувати належний механізм реалізації прав людини, в тому числі й щодо забезпечення гендерного паритету, а також впроваджувати його в життя як загальноприйняту й необхідну норму громадського життя, ратифікувавши відповідні міжнародні документи.

Але, попри те, що в українському законодавстві немає жодних натяків на можливість порушення гендерної рівності, проблемою і досі лишається реальне дотримання її принципів. Нормативні акти носять декларативний характер, вони не передбачають механізмів реалізації зобов’язань держави. Громадянське суспільство в Україні ще не має можливості вплинути на гендерну ситуацію. Жінки все ще лишаються на периферії політичного і суспільного життя. І це при тому, що Україна в гендерному контексті є унікальною країною: майже половину робочої сили у нас становлять саме жінки. Однак майже в усіх галузях народного господарства жінки обіймають переважно низькооплачувані посади. Традиційні стереотипи масової свідомості обмежують можливості жінки в кар’єрному зростанні. Слід звернути увагу й на те, що вакансії, які пропонуються жінкам, стосуються сфери послуг, низькооплачуваних робочих місць тощо. Така ситуація обумовлює фемінізацію бідності.

Якщо звернемо увагу на представленість жінок у вищих органах влади України, то побачимо суттєву різницю між задекларованою рівністю чоловіків і жінок та реальністю. Зокрема, серед офіційно зареєстрованих кандидатів на посаду Президента України на виборах 2004 року було лише дві жінки – Н. Вітренко та Ю. Тимошенко. При цьому Ю. Тимошенко після підписання угоди з В. Ющенком вийшла з президентських перегонів, залишивши офіційно одну жінку-кандидата.

Така ж тенденція спостерігається й у виконавчій владі. Так, уряди Ю.

Сханурова і В. Януковича були суто чоловічими (у їх складі не було жодної жінки міністра). В уряді Ю. Тимошенко є лише одна жінка міністр — Л. Денисова.

Вельми цікава ситуація з представленістю жінок у Верховній Раді України.

Світовий досвід забезпечення гендерного паритету в парламенті засвідчує зв'язок між процесами його формування і функціонування. Як зазначає Т. Мельник, участь у виборах, як пасивна, так і активна, є одними з найважливіших напрямів самотворення чоловіком і жінкою своєї гендерної сутності, політичного самовизначення статі й гендерно свідомого політичного середовища. Вибори детермінуються гендерним статусом їх учасників, гендерною ієрархією в суспільстві, моделями гендерної поведінки громадян, гендерною належністю виборців, вбудованою в структуру всіх інститутів поряд з національною і класовою належністю, яка, відповідно, задає тональність у системі реальних соціальних відносин „панування – підкорення”. Все це позначається на результатах виборів як до парламенту, так і до органів місцевого самоврядування [8]. В сучасних умовах парламенти більшості країн за своїм складом є чоловічими — жінки в них становлять невеликий відсоток. І все ж можна констатувати, що з другої половини ХХ століття світова практика формування парламентів засвідчує тенденцію до паритетності їх складу. Найповніше вона проявляється в північних країнах Європи. Так, у складі парламентів 2003 року відсоток жінок становив у Швеції – 45,3, Данії – 38,0, Фінляндії – 37,5, Нідерландах – 36,7, Норвегії – 36,4, Іспанії – 36,0, Бельгії – 35,3, Австрії – 33,9, Німеччині – 32,2, Ісландії – 30,2, Болгарії – 26,2, Швейцарії – 25,0.

Ця тенденція призвела до появи в політології та гендерних дослідженнях терміна „паритетний парламент”: це парламент, у складі якого досягнуто (або майже досягнуто) гендерної рівності — 50/50. Паритетними парламентами називають, зокрема, парламенти Португалії і Швеції, у складі яких понад 50 % становлять жінки. Майже такого ж представництва жінок і чоловіків досягли регіональні парламенти в Німеччині і Шотландії. До Конституції Франції внесено зміни, згідно з якими до парламенту має обиратися 50 % жінок.

Багато науковців, досліджуючи проблеми впливу форми виборчої системи на представництво жінок у владних структурах, схиляються до думки, що тип виборчої системи, з урахуванням історичного моменту розвитку та національних культурних особливостей, може бути як сприятливим, так і несприятливим для жінок-кандидатів.

Якщо проаналізувати світовий досвід щодо залежності рівня представленості жінок і типу виборчої системи, то можна зазначити, що пропорційне (або за партійними списками) представництво жінок є найважливішим чинником у відборі жінок до органів представницької влади в країнах сталої демократії. Як у 1970-х роках, так і на початку ХХІ століття в країнах сталої демократії представництво жінок у парламентах

країн, де застосовувалася пропорційна виборча система, було вищим, ніж у країнах, де практикувалася одномандатна (мажоритарна) чи змішана форма виборчої системи.

В Україні, як засвідчили останні парламентські вибори, запровадження пропорційної виборчої системи докорінно не змінило ситуацію. Причиною цього є, перш за все, низька представленість жінок в політичних партіях.

Слід відзначити ще одну особливість партійних списків щодо гендерної збалансованості. Жінки, як правило, заносяться у виборчі списки в їх „непрохідні” зони, а якщо жінка бажає потрапити до першої п'ятірки, то вона має очолювати партію чи блок. Так, у списку БЮТ на останніх виборчих перегонах у першій п'ятірці не було жодної жінки, окрім Ю. Тимошенко.

Проблему гендерного балансу в політичних партіях останнім часом досить жваво обговорюють представники різних структур, але, як свідчать соціологічні дослідження, ці питання не викликають особливої уваги громадського загалу. Більшість громадян (55 %), за даними опитування „Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві”, ніколи не звертає уваги на співвідношення кількості чоловіків і жінок у партійних списках. Значно більший інтерес у них викликають програми, гасла, імена лідерів тощо [9].

На жаль, тенденції до поліпшення гендерної репрезентативності в сучасній українській практиці парламентаризму не спостерігається. І цього не буде доти, доки не зросте рівень професіоналізму не тільки кожного окремого депутата, а й професіоналізму парламентських підрозділів – комітетів, фракцій, депутатських груп, тобто професіоналізму парламенту в цілому.

Одним з показників професіоналізму, як зазначає А. Погорелова [10], є врахування гендерних підходів, у тому числі й усвідомлення того, що демократію в XXI столітті слід розуміти як паритетну, гендерну. Це відкриває, на її думку, шлях до визначення конкретних механізмів забезпечення ефективності демократичної влади.

Українські вибори 2007 року засвідчили, що наш парламент за своїм гендерним складом перебуває на європейській периферії. За даними ООН, за рейтингом щодо гендерної збалансованості в парламенті Україна посідає 111 місце у світі. Порівняймо: Росія посідає 80 місце, Угорщина – 97, Грузія – 74, Азербайджан – 96, Казахстан – 72, Латвія – 56.

На місцевому рівні ситуація дещо краща. В окремих областях представництво жінок у радах за підсумками виборів 2002 та 2006 років значно зросло; загалом відсоток жінок у радах місцевого рівня набагато вищий, ніж у Верховній Раді. Так, в обласних радах жінки становлять дещо менше п'ятої частини керівників, у районних радах – більше третини, у сільських і селищних радах – понад 40 %. Отже чим нижчий рівень органів влади, тим вони доступніші для жінок.

Незважаючи на певні позитивні зміни у гендерній репрезентативності в органах влади, кількість жінок, активних у політичній сфері, залишається низькою. Відповідаючи на запитання, що заважає жінкам підвищити свою присутність у парламенті, понад 40 % респондентів зазначили, що головна причина полягає в переконанні громадян, що політика – справа чоловіків. Друга причина: партії очолюють чоловіки, а отже й до списку кандидатів вони включають здебільш чоловіків. Від 13 до 19 % респондентів вважають, що головною причиною є завантаження жінок домашніми справами і вихованням дітей.

Останнім часом у всьому світі набуває популярності принцип паритетної демократії, в основі якої визнання того, що людство складається з представників двох статей – жінок і чоловіків, і що їх вклад у розвиток демократії є однаковим.

Для досягнення гендерного балансу необхідно мати дієвий механізм забезпечення рівноправності. А це залежить від ситуації, що складається в кожній країні. Так, у деяких країнах вводяться посади спеціальних міністрів, що відповідають за дотримання прав жінок, створюються спеціальні комісії і комітети, навіть у глобальному масштабі, що опікуються проблемами рівноправності жінок. На жаль, дуже часто все обмежується лише деклараціями. Для реалізації прийнятих рішень необхідно впоратися з низкою питань юридичного характеру, створити певну систему контролю та аналізу проектів законів щодо їх статевого спрямування [11].

Україна перебуває на початковому етапі встановлення нової суспільної та політико-владної системи, в якій жінки й чоловіки мають бути рівними суб'єктами державотворення. А тому важливою проблемою є зміни в ментальності населення, стереотипних орієнтаціях жінок і чоловіків. І до вирішення цієї проблеми необхідно залучати насамперед чоловіків [12].

Ефективним засобом вирішення проблеми зміни стереотипів можуть бути засоби масової інформації, оскільки вони суттєво впливають на суспільну свідомість. Винятково важливою є і роль держави та політичних сил, адже вони зацікавлені у підтримці жінок при ухваленні політичних та інших життєво важливих для нації рішень.

Література:

1. Гендерні аспекти державної служби. Монографія / Під загал. ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во „Основи”, 2002. – С. 42

2. **Здравомыслова Е. А., Темкина А. А.** Социальное конструирование гендера: феминистическая теория // Введение в гендерные исследования: Учебное пособие: в 3-х ч. – Харьков, СПб., 2001. – Ч. 1. – С. 161; Гендерний аналіз українського суспільства / Науч. ред. Т. Мельник. – К.: Програма розвитку ПРООН в Україні, 1999. – С. 15.

3. **Кобилянська Л.** Питання гендеру стає політичним питанням // Відкритий світ. – 2002. – №4. – С. 2.

4. **Ярош О.** Жіноче обличчя політики // Політика і час. – 2001. – №2. – С. 59.
5. **Ярош О.** Жіноче обличчя політики // Політика і час. – 2001. – №2. – С. 63.
6. **Грицяк Н.** Теоретичні засади гендерної політики // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – №1. – С. 326 – 327.
7. **Малышева М.** Современный патриархат. – М., 2001. – С. 7.
8. **Мельник Т. М.** Гендер у політиці / Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: К.І.С. – 2004. – С. 235.
9. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві // Матеріали дослідження. Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. – К. – 2007. – 143 с.
10. **Погорелова А. І.** Утвердження гендерної (паритетної) демократії в культурі парламентаризму в Україні / Впровадження гендерних підходів в роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник. – К.: К.І.С. – 2005. – С. 60.
11. **Грицяк Н. В.** Розвиток методології реалізації державної гендерної політики в Україні // Жінки в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / Гол. ред. Комарова А. І. – К., 2005. – Т. 32. – С. 311.
12. **Лавріненко Н.** Динаміка гендерної нерівності в сучасній Україні / Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред.: Яни Свєрдлюк та Світлани Оксамитної // За матеріалами міжнародного наукового семінару „Жінки в політиці: міжнародний досвід для України”, Київ, НаУКМА. – 7 жовтня 2005 року. – К.: Атіка, 2006. – С. 137.